ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING OG‘ZAKI, YOZMA VA BOG‘LANISHLI NUTQI USTIDA ISHLASH

Saidova Fotima
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti,
Filologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi

D. R. Suyunova
Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti,
O‘zbek tili va gumanitar fanlar kafedrasi o‘qituvchisi,
E-mail: saidovaf33@gmail.com
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20197002

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta’lim maktablarining ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Og‘zaki va yozma nutqni shakllantirishdagi zamonaviy yondashuvlar, bog‘lanishli nutqni o‘stirishning metodik usullari tahlil qilingan.
Kalit so‘zlar: bog‘lanishli nutq, og‘zaki nutq, yozma nutq, kompetensiya, muloqot, ijodiy bayon, insho, metodika.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития речевых компетенций учащихся на уроках родного языка в общеобразовательных школах. Анализируются современные подходы к формированию устной и письменной речи, а также методические приемы развития связной речи. Особое внимание уделено интеграции интерактивных методов обучения для повышения коммуникативных навыков учащихся.
Ключевые слова: связная речь, устная речь, письменная речь, компетенция, коммуникация, творческое изложение, сочинение, методика.

Abstract: This article explores the issues of developing students’ speech competencies in mother tongue lessons at secondary schools. Modern approaches to the formation of oral and written speech, as well as methodological techniques for developing coherent speech, are analyzed. Special attention is paid to the integration of interactive teaching methods to enhance students' communicative skills.
Keywords: coherent speech, oral speech, written speech, competence, communication, creative statement, essay, methodology.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida muloqot madaniyati va nutqiy mahorat shaxsning ijtimoiy nufuzini belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Ayniqsa, umumta’lim maktablarida ona tili fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma bog‘lanishli nutqini shakllantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Zero, ona tili shunchaki qoidalar yig‘indisi emas, balki fikrni bayon qilish quroli, milliy tafakkurning asosidir.

Ta’lim tizimidagi islohotlar va yangilangan o‘quv dasturlarining (Milliy o‘quv dasturi) bosh maqsadi -o‘quvchilarda komuikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Bu esa o‘quvchidan nafaqat grammatik qoidalarni yod olishni, balki hayotiy vaziyatlarda o‘z fikrini mantiqiy izchillikda, tushunarli va ta’sirchan tarzda ifodalashni talab etadi. Bog‘lanishli nutq - bu fikriy yaxlitlik bo‘lib, unda har bir gap mazmunan va grammatik jihatdan bir-biriga zanjirsimon bog‘lanadi. Afsuski, bugungi axborot texnologiyalari rivojlangan davrda

o‘quvchilar o‘rtasida kitobxonlik darajasining pasayishi ularning so‘z boyligi cheklanishiga va fikrni tizimli bayon eta olmasligiga olib kelmoqda. Ko‘p hollarda o‘quvchilar alohida gaplarni tuza olsalar-da, ularni yaxlit bir matnga birlashtirishda, voqea-hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar[1]. Shu sababli, ona tili darslarida nutq o‘stirish mashg‘ulotlarining metodikasini takomillashtirish, o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga yo‘naltirish va yozma savodxonlik bilan birga nutqiy ravonlikni ta’minlash pedagogika fani oldidagi ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada aynan dars jarayonida nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali yo‘llari, nazariya va amaliyotning uyg‘unligi hamda o‘quvchi nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish strategiyalari tahlil qilinadi.

Ona tili darslarida o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirish jarayonini tahlil qilish maqsadida Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti qoshidagi umumta’lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilari o‘rtasida kuzatuv va amaliy tajriba ishlari olib borildi. Tadqiqot davomida an’anaviy dars o‘tish metodikasi hamda zamonaviy interfaol usullar (masalan, “Nutqiy vaziyatlar”, “Aqliy hujum” va “Matnni qayta qurish”) o‘rtasidagi samaradorlik qiyoslandi. Kuzatuvlarimiz shuni ko‘rsatdiki, darslarda faqat nazariy qoidalarni yodlatish o‘quvchining nutqiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qilmaydi. Aksincha, dars jarayonida o‘quvchiga erkin mavzuda nutq so‘zlash yoki berilgan matnni o‘z so‘zlari bilan, mantiqiy bog‘liqlikni saqlagan holda qayta hikoya qilib berish imkoniyati berilganda, ularning og‘zaki nutq darajasi yaxshilanadi. O‘quvchilarning yozma ishlarini (insho, bayon) tahlil qilganimizda, asosiy kamchilik jumlalar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishning zaifligi va so‘z boyligining cheklanganligida ekani ma’lum bo‘ldi. Tajriba guruhlarida “so‘z zanjiri” va “tahrirchi” metodlari qo‘llanilgandan so‘ng, o‘quvchilar o‘z fikrlarini qog‘ozga izchil va grammatik jihatdan to‘g‘ri tushirish ko‘nikmasini egalladilar. Tadqiqot natijasida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini baholashda quyidagi ko‘rsatkichlarga erishildi: O‘quvchilar fikrni tizimli bayon qilishni o‘rgandilar.Nutqda sinonim va iboralardan foydalanish darajasi ortdi. Fikrni lo‘nda va tushunarli ifodalash ko‘nikmasi shakllandi.

Ushbu metodlar va yo‘nalishlar asosida olib borilgan ishlar o‘quvchi nutqida takrorlanishlar kamayadi, so‘z boyligi oshishi yozma ishlarda (insho, bayon) fikrlar uzilib qolmasligi, matn yaxlit ko‘rinishga kelishi, o‘quvchi turli vaziyatlarda (bahs-munozara, taqdimot) o‘z fikrini erkin va tushunarli bayon qila olish kabi natijalarni beradi [2]. Sintaktik qurilishning to‘g‘riligi yozma nutqdagi xatolarning kamayishiga olib keladi.Ushbu tahlilni yanada boyitish uchun o‘quvchilarning dars davomidagi aniq ko‘rsatkichlari (masalan, lug‘at boyligi testi natijalari) bilan solishtirish tavsiya etiladi.

O‘quvchilarning nutqi tizimli ravishda rivojlantirilganda, ularda nafaqat savodxonlik, balki ijtimoiy moslashuvchanlik ham ortadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, darslarda interfaol metodlardan foydalanish yozma ishlardagi (bayon, insho) uslubiy xatolarni ma’lum miqdorda kamaytiradi. Ona tili darslarida o‘quvchilarning nutqi ustida ishlash shunchaki qoidalarni yodlatish emas, balki ularni fikrlashga va shu fikrni jamiyatga yetkazib bera olishga o‘rgatishdir. O‘quvchi nutqini rivojlantirish jarayonini tahlil qilib, quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Nutq o‘stirish - bu o‘zaro bog‘liq uchlik (lug‘at + sintaksis + matn) birligidir. Agar o‘quvchining lug‘at boyligi boy bo‘lsa-yu, lekin u gaplarni mantiqiy bog‘lay olmasa (sintaktik xato), uning nutqi tushunarsizligicha qoladi. Aksincha, grammatikani yaxshi bilib, so‘z zaxirasi kam bo‘lsa, nutq qashshoq ko‘rinadi. Shu sababli, darslarda har uchala

[1] Mahmudov N. "O‘qituvchi nutqi madaniyati". – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – 186 b.

[2] Yo‘ldosheva Sh., Qodirova X. “Ona tili o‘qitish metodikasi” (Darslik). – Toshkent: Cho‘lpon, 2013. – 240 b.

Saidov M. “O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirish metodikasi”. – Toshkent: Fan, 2005. – 160 b.

yo‘nalishni parallel olib borish muvaffaqiyat garovidir. An’anaviy darslardan farqli o‘laroq, “Rassomlar bellashuvi” yoki “Muammoli vaziyat” kabi usullar o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. O‘quvchi real vaqt rejimida javob qaytarishni, o‘z hissiyotlarini so‘z bilan ifodalashni o‘rganadi. Tasavvuridagi rasmlarni qog‘ozga tushirish orqali o‘quvchida uslubiy mahorat shakllanadi. O‘quvchining bog‘lanishli nutqi uning intellektual darajasini ko‘rsatadi. Matn yaratish orqali o‘quvchi voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini tushunadi. Bu esa kelajakda uning nafaqat ona tili darslarida, balki hayotda ham o‘z nuqtayi nazarini asoslab beruvchi, mustaqil va tanqidiy fikrlovchi shaxs bo‘lib yetishishiga xizmat qiladi. Nutq ustida ishlash samaradorligini oshirish uchun faqat darslik bilan cheklanib qolmay, o‘quvchilarni ko‘proq badiiy mutolaaga yo‘naltirish va darslarda “erkin mikrofon” kabi metodlarni qo‘llash lozim. Zero, nutq faqat so‘zlash va yozish amaliyoti orqali sayqallanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. “O‘qituvchi nutqi madaniyati”. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007. – 186 b.
2. Saidov M. “O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirish metodikasi”. – Toshkent: Fan, 2005. – 160 b.
3. Yo‘ldosheva Sh., Qodirova X. “Ona tili o‘qitish metodikasi” (Darslik). – Toshkent: Cho‘lpon, 2013. – 240 b.